

Ярослав Володимирович Галицький: чому “Осмомисл”?

Закликаючи найбільш впливових князів Київської Русі вступити в „золотее стремено”, аби помститися половцям за „кривду сьогочасну, за землю Руську, за рани Ігореві”, автор *Слова о полку Ігоревім* звертається з-поміж інших володарів Русі й до галицького князя Ярослава Володимировича (1153–1187 рр.) такими словами:

Галичскы Осмомысль Ярославе!
Высоко сѣдиши на своемъ златокованнемъ столе
Подперь горы Угорский своими железныи пльки,
Заступивъ Королеви путь,
Затвори въ Дунаю ворота,
Меча временны чрезъ облаки,
Суды рядя до Дуная...¹

Дослідників віддавна бентежив цей епітет, що його надав Ярославу автор *Слова*. Вважається, що ця опоетизована характеристика володаря галицького престолу загалом достоту вірно відбиває історичні реалії того часу. На підтвердження цієї тези, як правило, наводиться посмертна характеристика князя, що її містить літописна стаття 1187 р.:

БѢ ЖЕ КНАЗЬ МОУДРЪ Н РЪЧЕНЪ ЯЗЫКОМЪ . Н БГОБОИИЪ . Н УИЪ ВЪ ЗЕМЛАХЪ . Н СЛАВЕНЪ ПОЛКЪ . ГДЪ БО БАШЕТЪ ЕМОУ ШЕНДА . САМЪ НЕ ХОДАШЕТЪ ПОЛКЪ СВОИИИ ВОДАИИ . БѢ БО РОСТРОИИЪ ЗЕМЛЮ СВОЮ².

Ще М.М. Карамзін висловив було думку, згідно з якою автор *Слова* називав князя Осмомислом, через те, що один розум Ярослава був вартий вісьмох: «в том смысле, что его один ум заменял *восемь* умов»³. П. В'яземський, виводячи епітет „Осмомисл” з піфагорейської символіки чисел, де вісімка є символом справедливості, називав Ярослава ще й *Правдомислом*⁴. До цієї точки зору співчутливо поставився й львівський дослідник О. Огоновський. Погоджуючись зі своїми попередниками в трактуванні прізвиська Ярослава, він зауважував, що саме задля мудрості й красномовства названо його Осмомислом: «мабуто то мав вісім змислів». Солідаризуючись із П. В'яземським, для якого Осмомисл значить Правдомисл, він, у свою чергу, порівнював з цією ж назвою слово „Осмородний”, яким в *Ізборнику Святослава 1073 р.* іменується римський цісар Август⁵.

На думку О.О.Потебні, багатостороння діяльність князя Ярослава Володимировича викликала захоплення у його сучасників і спонукала їх прозвати його Осмомислом, через те, що у нього *вісім мислів*, вісім турбот за раз⁶. П.В. Буличов, у пошуках змісту цих восьми мислів звернув увагу на пам'ятку давньоруської аскетичної літератури *Слово о осьми мыслях*. Вчений вважав, що автор *Слова* придумав епітет „Осмомисл” для означення людини, одержимої вісьмома гріховними помислами: «Осмомысл – человек угождающий своим похотям (осьми греховным помыслам)». Гріховність Ярослава він убачав у його позашлюбній пристрасі до Настаськи з боярської родини Чагрів. Через ту Ярославову полюбовницю княгиня Ольга разом із сином Володимиром мусила втікати до Польщі.

*Грех любодаяния, ненависть к жене и сыну, хотя и недостойному, каким был Владимир, явное предпочтение ему незаконного сына Олега, – все это давало повод считать Ярослава грешником вообще: если человек грешит в одном, то не может не быть грешным и в другом; это результат действия в нем всех греховных помыслов, а их восемь, значит он – осмомысл*⁷.

Однак, це припущення не було підтримано Ф. Покровським і В. Перетцом, які добачали у цьому прізвиську натяк на вісім *правильних* напрямів діяльності князя⁸.

Б.О. Рибаків, апелюючи до сумнівних за своїм походженням повідомлень Татищевської *Історії Російської*, стверджував, що прізвисько „Осмомисл” є синонімом мудрого й розважливого князя⁹.

Л.Є. Махновець виводив його від восьми мов, якими буцімто володів і мислив Ярослав:

*Людина мислить і передає думки іншим лише одним способом – мовою. Можна мислити різними мовами, якщо володіти ними, переключатися з однієї на іншу. Кількість мов, що їх знає людина, піддається числовому означенню*¹⁰.

Ярослав, на думку дослідника, був “кабінетний князь”, у поході не ходив й тому мав достатньо часу аби крім рідної руської мови опанувати ще й угорську, грецьку, польську, латину, німецьку, половецьку і литовську. Разом з тим, Л.Є. Махновець майже впритул підійшов до запропонованого у цій замітці витлумачення походження епітету “Осмомисл”, однак легковажно від нього відступився, воліючи бачити князя поліглотом. Що ж, *scripta manent...*

Спокійний й урівноважений Ярослав був повною протилежністю своєму батькові, “енергійному й безоглядному”, за словами М. Грушевського, Володимиру Володаревичу. Той твердою рукою об’єднав під своєю зверхністю в 1141 р. більшу частину галицьких земель і був їх могутнім володарем.

Суперником двох поколінь галицьких князів – Володимирка та його сина Ярослава – був Іван Ростиславич, відомий як Берладник. Його сага яскраво змальована в літописі. З одним з епізодів цієї історії, як гадаємо, й пов’язане прізвисько Ярослава Володимировича.

Коли 1145 р., скориставшись його відсутністю у Галичі місцеві бояри спробували посадовити на галицький престол його племінника Івана Ростиславича Берладника, Володимир

свъкоупн дружннѣмъ н прннде на нь к Галнчю [...] н много бншася. н побнша оу Нвана дружнны много . н застоупнша н ѿ града . н неазъ баше възвратнтнса емоу оу градъ . н пробъже сквозъ полкъ к Друнаю н ѿтоуда полемъ прнвъже ко Всеволодоу . Кневоу¹¹.

Незважаючи на втечу Івана, затяті галичани продовжували ще цілий тиждень чинити опір Володимиру та, знеможені, змушені були відкрити тому ворота. Володнмеръ же вшедъ в Галнчъ . многы . людн неъче . а ннъна по [казнн] казнью злою¹².

Втративши Звенигородську волость, Іван Ростиславич не міг змиритися зі своїм становищем безземельного князя. В 1146 р. він подався до двору київського князя Всеволода Ольговича й шукав притулку у його брата Святослава Ольговича. Отримавши від останнього за службу 200 гривень срібла і 12 гривень золота, він пристав на службу до Ростислава смоленського, а від 1149 р. – Юрія Долгорукого. Той був союзником і тестем Ярослава. Зглянувшись на благання останнього, Юрій Долгорукий у 1158 р. привів із Суздаля закутого у кайдани Івана Ростиславича Берладника, щоб віддати його, всупереч хрестоцілувальній обітниці, на поталу своєму зятю Ярославу. Та тут втрутився київський митрополит, який виступив на захист Івана Ростиславича:

В то же верема баше прнвель Гюргн . Нвана Ростнславнча . рекомаго Берладннка . нсѣ Суждала . шкованого . хота н датн Ярославу затн своєму . прнслалъ бо баше Ярославъ оуже по Берладннка . Стопола кнѣзѣ н Кснатнна Сѣрославнча . съ многою дружнною . н наѣа молвнтн мнтрополнтъ нгуменн всн . Гюргевн рекуче . грѣхъ тн есть цѣловавшн к немоу хрѣтъ дѣржншн в толнцѣ нужн а н еше хоцешн въздатн на оубнство¹³.

Юрій прислухався до цих слів і зберіг Івану Берладнику життя. Однак волі йому не подарував, а повернув до суздальської в’язниці. Та по дорозі до Суздаля, чернігівський князь Ізяслав Давидович відбив Івана й забрав його до себе у

Чернігів: пославъ перекъзи . мужн своа . н поа н к совъ Чѣрннгову н тако же нзбавн Бѣ Нвана ѿ велнкна тоа нужа¹⁴. Забираючи до себе Івана, Ізяслав, який ласився на київський престол, тим самим хотів забезпечити якщо не прихильність, то хоча б „керованість” поведінки Ярослава Володимировича.

Після смерті Юрія 1157 року Ярослав і справді надає допомогу Ізяславу Давидовичу, який став київським князем. У наступному році Ярослав виказав своє бажання аби йому було видано Берладника: наау Ярославъ Галнцьскын нскатн Нвана Ростнславнча, стрънчнча своого. З цією метою він заручився підтримкою чернігівських князів Святослава Ольговича і Святослава Всеволодовича, смоленського князя Ростислава, володимирського – Мстислава, луцького – Ярослава, дорогобузького – Володимира Андрійовича, угорського короля і польського князя, які прислали до Києва своїх послів аби Ізяслав Давидович видав йому Івана Берладника:

Арославъ бо баше подъмолвнаѣ кнѣзѣ Рускнѣ . н корола н Ладѣскнѣ кнѣза да възша ему възн помочъннчн . на Нвана . н шѣщаша ему всн . н послаша послѣз Кнѣву къ Нзаславу Дѣдвнчу . Ярославъ Галнцьскнн Нзбннчѣва . Стославъ Волговн Жрослава Нванковнча . Ростнславъ н Мьстнславн чѣма (так! – В.Р.) . Мьстнславъ Нзаславнчъ . Жрослава Васнльевнча Ярославъ Нзаславнчъ . Унофрѣа . Володн Андѣевнча . Гаврнла Васнльевн Стославъ Всеволоднчъ Кнѣаннн . король мужа своого . н ѿ Лаховъ мужъ свон¹⁵.

Усіх послів разом із послом самого Ярослава Володимировича було вісім. Разом вони не змогли умовити Ізяслава Давидовича, аби той видав Ярославу Івана: Нзаславъ же прнпрѣ всн . н ѿвѣтъ . нмъ давъ . ѿпоустн ѣ. Це була ганебна дипломатична поразка Ярослава, на яку, гадаю, іронічно й натякає автор *Слова про Ігорів похід*, називаючи його Осмомислом: мовляв, спрямувавши вісім послів на лави одного нещасного Івана, Ярослав так і не домогся жаданої мети.

Такий же глузливо-іронічний тон вчувається й у закликку автора *Слова*, адресованого іншим давньоруським князям:

А ты буй Романе и Мстиславе!
Храбрая мысль носить васъ умъ на дѣло.
Высоко плаваеши на дѣло въ буести,
Яко соколь на вѣтрехъ ширяеся,
Хотя птицю въ буйствѣ одолѣти¹⁶

За спостереженнями М.П. Сидорова, у пам’ятках давньоруської літератури, починаючи від Остромирова Євангелія, де “буй” означає дурість, слово “буесть” всюди виступає тільки в негативному розумінні¹⁷.

Тим часом, Іван по прибутті посольства до Києва, «оуполошився» і втік до Половців: н шѣдъ с Половцн н ста в городехъ Подолннскнѣ . н нзбн двѣ кубарѣ . н въза товара мнѣ в нею . н пакосташе рыволовомъ Галнцьскымъ¹⁸. Згідно зі *Словом про Ігорів похід* ця територія входила в сферу юрисдикції Ярослава, який “суд по Дунай рядячи”. Прийнято вважати, що у 80-ті рр. XII ст., південні межі Галицької землі досягали Нижнього Дунаю¹⁹. Для більшості дослідників зміст

фрази, що містить у собі *Слово*, «суды рядя до Дуная» не викликає сумнівів: «суды рядити», как и подобные ему выражения «ряды правити» и «ряды рядити» в древнерусском языке имеет вполне определенное значение и указывает на правительственную, в частности, судебно-административную деятельность»²⁰. На думку О.В. Майорова, *Слово* є надійним джерелом, що допомагає визначити межі підвладної Ярославу Осмомислу території: «Нет никаких оснований, чтобы опровергнуть свидетельство «Слова..» о распространении власти Ярослава Осмомысла вплоть до Дуная»²¹.

Однак тут Іван почувався впевнено. Тут його приймали як правдивого господаря Галичини. Коли він підійшов під Кучелмин, городяни «ради быша ему». З обложеної ним Ушиці, де стояла „засада” Ярослава, смерди масово тікали до Івана. Ізяслав Давидович, знаючи про симпатії галичан до Берладника, 1159 р. розпочав війну з Ярославом:

поча рать Изяславъ Дѣдвнѹ . на Ярослава на Галнѹскаго . нѣца волостн . Нвановн
Ростиславн рекшемѹ Берладникѹ . слахуть бо са к нему Галнѹане ведаѹе ему всѣстн
на конѣ . н тѣмь словомъ ноуѣщивають его к собѣ . рекуѹе толнко гавнѣ стагзы . н мы
ѡстоупнимъ ѡ Ярослава²².

Пам'ять про Івана Берладника, схопленого 1160 р. в пониззі Дніпра біля київського порту Олешія й отруєного 1162 р. у Салоніках, збереглася не тільки в літописах. Образ його, сповнений співчуттям і симпатією зберігся у народних піснях та історичних переказах. За спостереженнями М.П. Драгоманова ім'я Берладника – єдине власне ім'я «южнорусских исторических преданий и песен «великокняжеского времени»²³. Очевидно, з такою ж симпатією до Івана ставився й автор *Слова про Ігорів похід*, через що і не відмовив собі у задоволенні поіронізувати над його ворогом – галицьким князем Ярославом Володимировичем.

- 1 *Ироическая песнь о походе на половцов удельного князя Новгород-Северского Игоря Святославича, писанная старинным русским языком в исходе XII столетия с переложением на употребляемое ныне наречие*. М., 1800. С. 30.
- 2 ПСРЛ. Т. 2. Стб. 656.
- 3 Карамзин Н.М. *История государства Российского*. СПб., 1892. Т. 3. Прим. 97. С. 267.
- 4 Вяземский П. *Замечания на «Слово о полку Игореве»*. М., 1875. С. 291.
- 5 Огоновський О. „*Слово о полку Игоревім*” поетичний пам'ятник руської письменності XII віку. Львів, 1876. С. 96.
- 6 Потєбня А. *Слово о полку Игореве. Текст и примечания*. [«Филологические Записки»]: Окрема відбитка. Воронеж, 1878. С. 111.
- 7 Бульчев П.В. Что значит эпитет «осмомысл» в Слове о полку Игореве? *Русский исторический журнал*, 1922, Кн. 8. С. 6.
- 8 Покровский Ф. Ярослав Осмомысл. *Сб. статей в честь академика А.И. Соболевского*. Л., 1928. С. 201 – 202; Перетц В. *Слово о полку Игоревім пам'ятка феодальної України-Руси XII віку. Вступ. Текст. Коментар*. К., 1926 (Збірник історико-філологічного відділу УАН, № 33). С. 277.

- 9 Рыбаков А.Б. *Петр Бориславич: Поиск автора «Слова о полку Игореве»*. М., 1991. С. 267.
- 10 Махновець Л.Є. *Про автора “Слова о полку Ігоревім”*. К., 1989. С. 65.
- 11 *ПСРЛ*. Т. 2. Стб. 316–317.
- 12 Там же. Стб. 317.
- 13 Там же. Стб. 488.
- 14 Там же. Стб. 488.
- 15 *ПСРЛ*. Т.2. Стб. 497.
- 16 *Ироическая пень о походе на половцев удельного князя Новгород-Северского Игоря Святославича*. С.31.
- 17 Сидоров Н.П. К вопросу об авторах «Слова о полку Игоревем». *Слово о полку Игореве Сб. исследований и статей*. Под ред. В.П. Адриановой-Перетц. М; Л., 1950. С. 166. Порівн.: Робинсон А.Н. *Литература Древней Руси в литературном процессе средневековья XI – XIII вв.* М., 1980. С. 275.
- 18 *ПСРЛ*. Т. 2. Стб. 497.
- 19 Дашкевич Н. *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям*. К., 1873. С. 73; Ауліх В. З історичної географії Галицької землі. *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиція. /Тези доповідей і повідомлень. (Галич, 19 – 21 серпня 1993 р.)*. Львів, 1993. С. 32 –33; Брайчевський М.Ю. Географічні межі Галицького князівства близько 1185 р. (з коментарів до “Слова о полку Ігоревім”). *Галич і Галицька земля. Зб. наукових праць*. Київ – Галич, 1998. С. 25–28.
- 20 *Словарь-справочник «Слова о полку Игореве»*. Сост. В.Л. Виноградова. Л., 1978. Вып. 5. С. 252.
- 21 Майоров А.В. *Галицко-Волынская Русь: Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община*. СПб., 2001. С. 228, 231.
- 22 *ПСРЛ*. Т. 2. Стб. 498 –499.
- 23 Драгоманов М.П. Малороссия в ее словесности. Драгоманов М.П. *Вибране («...мії задум зложити очерк цивілізації на Україні»)*. К., 1991. С. 15.

Володимир Ричка

Печерский “мятеж” 1182 г.

Примечательное событие произошло в Печерском монастыре в 1182 г. после смерти архимандрита Поликарпа. Как сообщает *Ипатьевская летопись*, выборы нового игумена вылились в «мятеж»: разделившись на равные партии, братия не могла определиться с кандидатурой преемника. Страсти, как можно полагать (н бѣи скорбѣ братѣн н тоуга н печаль велья), были накалены, но все разрешилось неожиданным образом:

во вторникъ же оубо . оудариша братѣя . в бндо . н снндошася во цркъвь . н поуаша
 молебѣ творити ко стѣн . Бѣѣ . н се днвно бѣи дѣло . ѣко єдннѣимн оустѣ мнозѣ
 рекоша . послемса к Васнльевн попovn . на Цѣковнцю . абы бѣлѣ намѣ нгоуменѣ . н
 оуправнтель стадоу¹

Изумленный священник Василий, как оказалось, совсем не помышлял о таком сане, но был убежден, в пятницу введен в монастырь, а в воскресенье собственноручно пострижен митрополитом Никифором.